

ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ ЕКОНОМІЧНОЇ ДИНАМІКИ НА РІВЕНЬ ДОБРОБУТУ НАСЕЛЕННЯ

Поточна фінансово-економічна криза проявляється як в скороченні темпів економічного зростання, так і у зниженні рівня добробуту населення. Але статистичні спостереження свідчать, що динаміка даних показників не є ідентичною, зважаючи на залежність рівня добробуту від зміни багатьох складових, таких як доходи населення, ступінь нерівності в їх розподілі, якість представлених на ринку благ. Отже, навіть в умовах економічного спаду можлива протидія зниженню рівня добробуту, що потребує розробки відповідних інструментів державного управління. За допомогою статистичних методів, причинно-наслідкового аналізу були виявлені закономірності зміни ВВП та добробуту в Україні. Це дозволило прийти до висновку, що навіть під час кризи заходи зі зменшення доходної та майнової диференціації, запровадження більш жорстких стандартів якості благ у деякій мірі компенсують зниження доходів населення, а отже, і добробуту в цілому.

Ключові слова: економічна динаміка, добробут, закономірності зміни ВВП, доходна та майнова диференціація, економічна політика.

Текущий финансово-экономический кризис проявляется как в сокращении темпов экономического роста, так и в снижении уровня благосостояния населения. Но статистические наблюдения свидетельствуют, что динамика данных показателей не является идентичной, учитывая зависимость уровня благосостояния от изменения нескольких составляющих, таких как доходы населения, степень неравенства в их распределении, качество представленных на рынке благ. Поэтому, даже в условиях экономического спада возможно противодействие снижению уровня благосостояния, что требует разработки соответствующих инструментов государственного управления. С помощью статистических методов, причинно-следственного анализа были выявлены закономерности изменений ВВП и благосостояния в Украине. Это позволило прийти к выводу, что даже во время кризиса меры по сокращению доходной и имущественной дифференциации, внедрению более жестких стандартов качества благ в некоторой мере компенсируют снижение доходов населения, а значит, и благосостояния в целом.

Ключевые слова: экономическая динамика, благосостояние, закономерности изменения ВВП, доходная и имущественная дифференциация, экономическая политика.

A current financial crisis shows up both in reduction of economic growth rate and in the decline of welfare level of population. But statistical supervisions testify that a dynamics of these indexes is not identical, taking into account dependence of welfare level on a change of such constituents, such as incomes of population, degree of inequality, quality of goods presented at the market. Therefore, even in the conditions of economic decline counteraction the decline of level of welfare is possible, that requires development of the proper instruments of state administration. By statistical methods, causal analysis there were exposed conformities to law of changes GDP and welfare in Ukraine. It allowed to come to the conclusion, that even during the crisis the measures on reduction of income and property differentiation, providing for more hard standards of

quality in some measure compensates the decline of population incomes, and welfares on the whole.

Key words: *economic dynamics, welfare, conformities to the law of GDP change, income and property differentiation, economic policy.*

Постановка проблеми. У сучасній економічній науці загально визнаним є факт, що економічне зростання позитивно впливає на рівень добробуту населення, оскільки супроводжується розширенням можливостей користування благами. Зважаючи на наявність кореляції між даними процесами, іноді ріст рівня добробуту ототожнюється з економічним зростанням.

З нашої точки зору, зростання економіки не забезпечує автоматичних змін добробуту. Це доводиться через характеристику особливостей впливу зростання на добробут та аналіз причин, які пояснюють відмінності в їх динаміці. За умови підтвердження таких відмінностей добробут та зростання постають, щонайменш у контексті державної економічної політики, як пов'язані, але дещо відокремлені об'єкти.

Цілі статті полягають у визначенні, по результатах досліджень соціально-економічної динаміки в зарубіжних країнах та в Україні можливих наслідків економічного зростання для рівня добробуту. На основі виявлених причинно-наслідкових зв'язків проаналізуємо можливі варіанти зміни добробуту під час економічного спаду. Можна припустити: якщо зростання не тягне за собою відповідного підвищення добробуту, то, ймовірно, що і в умовах рецесії зберігається можливість впливу хоча б на деякі його складові. Тоді актуальною стає задача розробки інструментів протидії зменшенню добробуту населення у процесі спаду економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Наукові розробки з проблематики статті присвячені змінам у процесі економічного зростання таких складових добробуту, як абсолютна бідність, нерівність (а разом з нею – і відносна бідність), пропозиція якісних благ.

Висновки щодо динаміки абсолютної бідності під час зростання є однозначними – абсолютна бідність скорочується, адже ріст ВВП сприяє росту доходів більшої частини населення. Виключенням можуть бути лише країни з надмірною поляризацією суспільства, де заможний прошарок концентрує у своїх руках політичну та економічну владу. В суспільствах, де економічні системи наближені до ринкових, зростання економіки позитивно відбивається на рівні добробуту домогосподарств.

Інше питання, в якій мірі бідні беруть участь в економічному зростанні. Відставання темпу росту їх доходів від динаміки ВВП означатиме збільшення нерівності, а значить, і відносної бідності.

Деякі науковці доводять, що зміна доходів бідних приблизно відповідає темпам зростання. Зокрема, дослідження, проведене вченими Гарвардського інституту інтернаціонального розвитку М. Ромером і М. К'югерті визначає, що на кожний відсоток зростання ВВП припадає якнайменш одновідсоткове зростання доходів найбідніших 20 % населення. Дж. Галлуп, С. Раделер, А. Уорнер підтверджують ці спостереження (див. табл. 1).

Таблиця 1

Зростання доходів та частка доходів бідних у регіонах

Регіон (1)	Кількість країн (2)	Зростання доходів бідних (%) (3)	Середнє зростання доходів (%) (4)	Різниця між (3) та (4)
Східна та Південна Азія	10	4,5	4,7	- 0,2
Середній Схід та Північна Африка	3	2,8	1,3	1,5
Західна Європа	14	2,1	2,1	0,0
Південна Азія	5	1,9	2,2	- 0,3
Країни з транзитивною економікою	6	0,9	1,3	- 0,4
Латинська Америка	15	0,5	0,6	- 0,1
Південна Африка	3	- 1,1	- 0,2	- 0,9
Інші	4	0,8	1,6	- 0,8
Всього	60	1,8	1,9	- 0,1

Складено за даними [1, с. 3, 27].

Ще одним висновком науковців є те, що у країнах, де бідні у висхідному стані отримували меншу частку доходу, наступне зростання їх доходів було вище, ніж у забезпечених верств.

Аналогічно, Д. Доллар і А. Крей обґрунтували, що в середньому у світі доходи бідних збільшуються на відсоток, що відповідає темпам зростання економіки. На підтвердження автори пропонують регресійне рівняння, побудоване з використанням даних із 137 країн, в якому залежною змінною виступає дохід на душу населення, а незалежною – дохід на душу бідного населення:

$$y = 1,0734x - 1,7687, (R^2 = 0,8846).$$

Крім того, дані автори стверджують, що зв'язок «зростання – бідність» не відрізняється як в періоди негативного, так і у періоди позитивного росту, і позитивне зростання є більш впливовим фактором підвищення доходів бідних, ніж заходи державної соціальної політики, включаючи витрати на здоров'я і освіту [2, с. 2-4, 45].

Інші вчені висловлюють менш оптимістичні погляди на зв'язок добробуту з динамікою ВВП, що особливо стосується відносно ранніх робіт із даної тематики.

Х. Ченері (1974) дійшов до висновку, що десятиріччя швидкого зростання в країнах, що розвиваються, мало незначний вплив або зовсім не впливало на найбіднішу третину населення [3, с. 2]. Аналогічно, І. Адельман та С. Моріс (1973) стверджували, що економічне зростання скоріше зашкодило, ніж допомогло добробуту сотень мільйонів бідних людей [4, с. 189-193]. Деякі

сучасні науковці, хоч і висловлюються менш радикально, але наполягають, що значна нерівність виступає перешкодою зменшення абсолютної бідності відповідно до темпів зростання економіки.

За результатами моделі, розробленої С. Тіммером, хоч бідні в середньому по групах країн виграють від зростання, це середнє приховує той факт, що міра участі бідних у зростанні набагато менше у країнах із великою нерівністю. Еластичність зв'язку (міра залежності відсоткового зростання доходів найбіднішого квантиля від відсоткового зростання ВВП) у країнах із меншим ступенем нерівності набагато вища, ніж у країнах із більшою нерівністю: за умови вищого ступеня нерівності еластичність зв'язку для найбідніших складає в сільськогосподарському секторі 0,257, в несільськогосподарському – 0,449; для країн із меншим ступенем нерівності значення даного показника, відповідно, 1,146 та 1,018 [5, с. 5].

Таким чином стверджується, що значна нерівність перешкоджає позитивному впливу економічного зростання на рівень як абсолютної, так і відносної бідності.

Деяким компромісом серед даних полярних точок зору виступають результати дослідження, описані Р. Адамсом. Воно здійснене на основі даних з 50 країн, що класифікуються як країни з низькими доходами і доходами, меншими за середні. Дані результати свідчать про те, що нерівність може зростати, зменшуватися чи залишатися на одному і тому ж рівні під час економічного зростання (див. табл. 2).

Таблиця 2

Динаміка економічного зростання та нерівності у країнах світу (1980-1999 рр.)

Регіон (І)	Середній по країнах темп зміни ВВП на душу населення (% на рік)	Середній по країнах темп зміни нерівності (% на рік)
Східна Азія	7,33	1,64
Східна Європа та Центральна Азія	- 3,48	4,34
Латинська Америка та Кариби	3,28	0,56
Середній Схід та Північна Африка	2,95	- 2,02
Південна Азія	5,95	0,82
Південна Африка	2,36	- 1,67
Всього	2,66	0,04

Таблицю складено за даними [6, с. 20-21, 35].

Виклад основного матеріалу. Підсумуємо можливі варіанти впливу зростання на добробут населення, якщо аналізувати його за змінами доходів та нерівності. З ростом доходів всіх верств та хоча б стабільною їх диференціацією можна робити висновки про підвищення добробуту. У випадку росту нерівності є підстави стверджувати, що добробут зменшується, адже суб'єктивні оцінки міри власної забезпеченості благами погіршуються з поглибленням нерівності. Економічне зростання може супроводжуватися підвищенням доходів всіх

верств населення, але оцінка власного добробуту здійснюється не лише на основі визначення додаткової кількості благ, що стала доступною завдяки росту доходів, а і на основі оцінки змін стану доходів референтних груп (за взірць, як правило, беруться більш забезпечені верстви населення). Відносний дохід (по відношенню до доходів референтних груп) є більш вагомим фактором при оцінюванні власного добробуту, ніж абсолютний дохід. Тому сукупне задоволення від власних доходів, не зважаючи на кореляцію між доходами та економічним зростанням, слабо пов'язане з останнім. Зростання, що супроводжується збільшенням майнової нерівності, слабо або

майже не впливає на сукупний суб'єктивний добробут. Тоді як втрати добробуту від економічного спаду можуть бути компенсовані зменшенням нерівності в середині країни [7, с. 7, 10; 8, с. 2].

Отже, поточні особливості економічного механізму розподілу благ, ступінь економічної активності різних прошарків обумовлюють специфіку динаміки нерівності (відповідно, і відносної бідності) у процесі економічного зростання. Ріст нерівності погіршує суб'єктивні уявлення про підвищення добробуту.

Зважаючи на отримані результати, проаналізуємо вплив економічного спаду на потенційний рівень добробуту населення. Зрозуміло, що він є негативним, якщо подивитись на зміну середніх доходів. Але з позицій першої групи науковців доходи бідних будуть скорочуватися приблизно на такий же відсоток, як і ВВП. У той же час, визнання можливостей скорочення чи росту відносної бідності за умови економічного зростання примушує замислитись, чи буде спад мати менший або більший вплив на доходи бідніших членів суспільства в порівнянні з доходами заможніших.

Проаналізуємо, за яких причин нерівність може перешкодити бідним скористатися перевагами, забезпеченими економічним зростанням, у тій же мірі, що і більш заможним. Збільшення ступеня нерівності означає, що різні групи населення мають суттєві відмінності у доступі до доходів та вже накопиченого багатства. Якщо не брати до уваги країни з наявним керованим політико-економічним механізмом розподілу приросту ВВП на користь заможніших членів суспільства, то зазначені відмінності обумовлюються:

- відсутністю у бідних економічної культури, яка допомагає використати можливості піднесення економіки, наприклад, відсутність навичок щодо здійснення капіталовкладень, вибору прибуткових видів бізнесу, більш перспективних місць працевлаштування;
- низькою якістю людського капіталу бідних, нарощення якого здійснюється протягом тривалого часу;
- стійкими соціально-економічними перевагами, що надаються більш забезпеченим членам суспільства, зважаючи на їх накопичений капітал та досягнутий статус.

За таких причин збереження або росту нерівності під час зростання економіки заможніші члени суспільства матимуть більше можливостей протидіяти скороченню своїх доходів у період спаду, ніж бідні. Ті обмеження, які заважають бідним скористатися додатковими можливостями під час зростання, роблять їх більш уразливими в умовах негативних економічних тенденцій.

З другого боку, як свідчать згадані дослідження, існують країни, де має місце скорочення нерівності під час росту ВВП. Цього можна досягти адміністративним регулюванням, наприклад, впровадженням прогресивної системи оподаткування. Але при цьому зростає ризик

зменшення мотивації учасників економічної діяльності, що уповільнить темпи економічного зростання. Інший шлях, відповідний принципам ринкової економіки, передбачає:

- забезпечення доступності біднішим членам суспільства благ, які покращують якість людського капіталу, завдяки чому з'являються додаткові можливості для самореалізації;
- створення прозорої, зрозумілої, позбавленої корупції схеми економічної взаємодії у сферах кредитування, інвестиційної діяльності, працевлаштування тощо.

Дотримання даних вимог допомагає і підчас економічного спаду утримати нерівність хоча б на стабільному рівні. Або навіть зменшити її, якщо визнати більш корисним для виходу із кризи людський потенціал, а не необґрунтовані пільги та привілеї.

В Україні економічне зростання, що має місце з 2000 року, здійснило неоднозначний вплив на рівень добробуту населення. З одного боку, його наслідком став ріст реальних доходів та зменшення абсолютної бідності. Якщо орієнтуватися на показник рівня бідності ООН для країн Центральної та Східної Європи, абсолютно бідними в Україні в 2007 р., тобто такими, що живуть менше ніж на 4,3 долара на день, були близько одного відсотка населення.

Але суб'єктивна бідність складала майже 85 %, причиною чого є висока нерівність у країні [9]. За офіційною статистикою квінтільний коефіцієнт диференціації загальних доходів населення в 2007 р. в порівнянні з 2000 р. зменшився з 2,3 до 2 разів, тоді як квінтільний коефіцієнт фондів (по загальних доходах) зменшився з 4,4 до 3,6 разів. Таке явне покращення даних показників відбулося лише в 2007 році, тоді як дані за 2006 рік практично не відрізняються від даних за 2000 рік. Тобто нерівність в Україні, за офіційною статистикою, дещо скоротилася через сім років із початку періоду зростання. Хоча за експертними оцінками, співвідношення доходів багатих та бідних набагато більше [10; 11].

В останні місяці в економіці України наявні очевидні ознаки спаду. 2008 рік, скоріш за все, буде завершений із приростом ВВП, але, за прогнозами МВФ на наступний рік, нашу країну очікує зниження даного показника на 5 %. Зрозуміло, слід очікувати скорочення середніх реальних доходів населення. В таких умовах важливим є недопущення поглиблення нерівності, яке може відбутися за рахунок звільнень, невиплат пенсій, заробітної плати працівникам бюджетних установ та приватних підприємств. Отже, об'єктами уваги органів державної влади мають стати: галузі, в яких очікуються чи вже відбуваються масові скорочення; безробітні, яким має виплачуватися відповідна допомога та надаватися можливість перекваліфікації (якщо очікується, що у процесі поживлення економіки їм не вдасться повернутися на свої робочі місця). Враховуючи те, що під час кризи у зв'язку із

зниженням доходів скорочуються обсяги податкових надходжень, і крім того, посилюється опортунізм із боку платників податків, важливим є здійснення об'єктивного контролю за своєчасним виконанням податкових зобов'язань з недопущенням необґрунтованого тиску на крупний та малий бізнес.

Сказане не означає, що шляхи протидії економічному спаду та зниженню реальних доходів відсутні. Але слід взяти до уваги, що поточна фінансова криза є глобальною, і якою б дієвою не була політика окремих держав, у силу їх взаємної залежності уникнути кризових явищ неможливо. Державна політика України та заходи суб'єктів виробничої діяльності мають бути спрямовані на підвищення конкурентоспроможності національної економіки, чим у повній мірі можна бути скористатися вже при поживленні світової економіки. Тоді як задачі, пов'язані з уникненням росту диференціації доходів населення, можуть вирішуватися в ході рецесії.

Візьмемо до уваги ще одну вищезгадану складову добробуту: представленість на ринку та широта асортименту благ. Економічне зростання може забезпечуватися за рахунок виробництва благ, що відповідають деструктивним потребам, супроводжуватися погіршенням стану навколишнього середовища тощо. Низька якість економічного зростання означає збільшення пропозиції антиблаг, які або вважаються благами внаслідок існуючого низького культурного рівня, або не враховуються при розрахунку ВВП.

Світовий банк, оцінюючи перспективи подолання бідності та підвищення добробуту населення країн світу, розрізняє три типи зростання: нестійке, спотворене та стале. Стале зростання відбувається через збалансоване неспотворене нагромадження капіталу в умовах державної підтримки розвитку початкової та середньої освіти, заходів, спрямованих на поліпшення стану здоров'я населення та захист природного капіталу. Воно забезпечує необхідний рівень людського капіталу для сприяння запровадженню технічних інновацій, для підвищення сукупної продуктивності факторів [12, с. 76-77]. Перші два типи зростання є прикладами зростання низької якості, тоді як стале зростання призводить до збільшення можливостей самозабезпечення, зменшення ризиків, трансакційних витрат, наслідком чого є збільшення можливостей користування благами.

Проблема залежності добробуту від якості економічного зростання досліджувалася і вітчизняною економічною школою. А. Гальчинський, В. Гець, аналізуючи процес економічного зростання в Україні, вказують на те, що зростання може відбуватися за рахунок факторів, дія яких вичерпується за короткий час. Без якісних структурних змін неможливо забезпечити зменшення диференціації доходів населення, суттєвого покращення якості людського капіталу [13].

Економічне зростання, що мало місце в Україні в останні роки, скоріше можна назвати спотвореним, ніж сталим, зважаючи на такі

загальні його ознаки, як відсутність суттєвих змін у структурі господарства країни на користь інноваційних галузей та таких, що впливають на якість людського капіталу. Разом з ростом ВВП, мало місце збільшення шкідливих викидів в атмосферу, підвищення рівня захворюваності населення на хвороби, найбільш залежні від способу життя та стану навколишнього середовища. Це свідчить про те, що динаміка рівня добробуту поки не відповідала динаміці зростання.

Окремою характеристикою становлення вітчизняної економіки можна назвати зростання асортименту споживчих благ із збереженням вагової частки низькоякісних. У пошуках можливостей зменшення собівартості продукції виробники продовольчих благ допускають використання компонентів, вплив яких на організм людини є шкідливим або малодослідженим. Аналогічно, існує багато фактів порушення технологічних стандартів при виробництві непродовольчих благ.

Під час економічного спаду виробники відчувають на собі вплив різноспрямованих тенденцій. З одного боку, зменшення доступності фінансових ресурсів, можливе подорожчання сировини, зниження платоспроможного попиту створюють передумови для подальшого погіршення якості продукції. З другого, – ймовірно, загострення конкуренції внаслідок звуження як внутрішнього, так і зовнішнього ринку мають стимулювати до пошуку інших шляхів скорочення собівартості благ, не пов'язаних з одночасним погіршенням якості. Інструментів безпосереднього примусу виробників до вибору того чи іншого варіанту держава не має, але під час економічної кризи органи державної влади мають потурбуватися про інституційне забезпечення дотримання виробниками стандартів якості. До того ж, є сенс перегляду даних стандартів у бік зближення з вимогами країн, ринки збуту яких вітчизняні суб'єкти виробництва мають намір зберегти або освоїти після виходу економіки із кризового стану.

Висновки. Отже, динаміка ВВП, позитивна чи негативна, тісно корелює лише з однією складовою добробуту населення, – середніми реальними доходами. Нерівність у розподілі благ, якість благ, що пропонуються, пов'язані з економічним зростанням (спадом) у меншій мірі, тому навіть під час рецесії є можливість протидії зниженню рівня добробуту. Збереження ступеня нерівності, запровадження кращих стандартів якості не являються компенсацією зниження доходів населення, але об'єктивно перешкоджають погіршенню добробуту, підтримуючи стимули щодо здійснення активної економічної поведінки. В Україні покращення добробуту відбувається достатньо повільно навіть у період економічного зростання. Тому в умовах рецесії важливо вжити як короткострокових заходів, спрямованих на уникнення росту диференціації населення, так і заходів, ефект від яких можна очікувати в більш тривалому періоді, спрямованих на покращення якості благ вітчизняного виробництва.

ЛІТЕРАТУРА

1. Gallup J.L., Radelet S., Warner A. Economic growth and the income of the poor // CAER II Discussion Paper № 36. – Harvard Institute for International Development. – 1999. – January. – 35 p.
2. Dollar D., Kraay A. Growth is good for the poor. – 2001. – 51 p. – Режим доступу: <http://ideas.repec.org/p/wbk/wbrwps/2587.html>.
3. Gallup J.L., Radelet S., Warner A. Вищезгадане джерело.
4. Adelman I., Morris C. Economic growth and social equity in developing countries. – Stanford: Stanford University Press. – 1973.
5. Gugerty M.K., Timmer C.P. Growth, inequality, and poverty alleviation: Implications for Development Assistance // CAER II Discussion Paper 50. – 1999. – December. – 38 p.
6. Adams R.H. Economic Growth, Inequality and Poverty: Findings from a New Data Set // World Bank Policy Research Working Paper 2972. – 2002. – February. – 43 p. – Режим доступу: <http://ideas.repec.org/p/wbk/wbrwps/2972.html>.
7. Ravallion M., Lokshin M. Identifying welfare effects from subjective questions – The World Bank Research Working Paper № 2301. – 37 p. – Режим доступу: http://econ.worldbank.org/external/default/main?pagePK=64165259&theSitePK=469372&piPK=64165421&menuPK=64166093&entityID=000094946_00040605325153.
8. Cordoba J.-C. On the Welfare Gains of Growth and Welfare Costs of Inequality // Rice University and Carnegie Mellon University. – 2005. – 22 p. – Режим доступу: ideas.repec.org/p/wpa/wuwpma/0507016.html.
9. Яценко Н. Отчего жемчуг мелкий? О стремительно богатееющей стране сплошной бедности // Зеркало недели. – № 37. – 2007. – 12.10. – Режим доступу: <http://www.zn.ua/2000/2020/60668/>.
10. Диференціація життєвого рівня населення. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
11. Чалый В., Пашков М. Куда ведет Украину дорожная карта «евроинтеграции» // Зеркало недели. – 2007. – № 10. – Режим доступу: <http://www.zn.ua/1000/1600/60388/>.
12. Вінод Т. та інші. Якість економічного зростання: Пер. з англ. Д. Дзюб. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. – 350 с.
13. Інноваційна стратегія українських реформ / А. Гальчинський, В. Гесць, А. Кінах, В. Семиноженко. – К.: Знання України, 2004. – 336 с. – Бібліогр. – С. 313-326.

Рецензенти: Бажал Ю.М., д.е.н., професор;
Верланов Ю.Ю., к.е.н., професор.

© Фертікова Т.М., 2008

Надійшла до редакції 27.10.2008 р.